

LANSTYÁK István

Álom és valóság között
Gondolatok nyelvünk egységéről

1.

Ez az írás közvetlenül kapcsolódik az *Irodalmi Szemle* ez évi 3. és 4. számában megjelent, *Nyelvművelésünk vétségei és kétségei* című, hosszabb lélegzetű tanulmányomhoz, melynek célja nyelvművelésünk néhány elméleti és gyakorlati kérdésének újragondolása volt. Ebben a munkámban – szándékom szerint – már nemcsak „rombolok”, hanem „építek” is: vagyis kifejtem, milyen módon tartom lehetségesnek, hogy nyelvünk anélkül is megmaradjon egységesnek, hogy a különféle utód-államokban kialakult regionális változatok kiirtására irányuló értelmetlen szélmalomharcunkat tovább folytassuk.

Előző írásomhoz hasonlóan ennek is egyfajta arkhimédészi pontja a szlovákiai magyar nyelvművelésnek az az alapelve, mely szerint *egy magyar nyelv van*, s fontos, hogy ez a közös magyar nyelv egységes, minden magyar számára egyformán érthető legyen. Bár a fentebb említett írásban kimutattam, hogy ez az elv az általános és azon belül magyar nyelvtudománynak, illetve nyelvművelésnek több, ma már túlhaladottnak számító tételéhez és eljárásához kapcsolódik, magát az alapelvet természetesen jómagam is elfogadom, legföljebb az érem másik oldalának rovására történő túlhangsúlyozásától óvnám nyelvművelésünket: *amint kimondjuk, hogy „egy magyar nyelv van”, azonnal hozzá kellene azt is tenniünk – a félreértések elkerülése végett –, hogy ez az egy magyar nyelv nagyon sok változatban él: a beszélők különféle csoportjainak nyelvhasználata többé-kevésbé eltér egymástól.*

Nyelvművelésünk vétségei és kétségei című írásomban a tudomány-

történeti okokon kívül arra is rámutattam, hogy az „*egy magyar nyelv*” létezésének hangsúlyozását az utódállamokbeli magyar nyelvváltozatok különfejlődésétől való félelem indokolja (lásd Deme 1970:10, 12, 37, 40 stb.; Zalabai 1987:201). A magam részéről a legteljesebb mértékben egyetértek azzal a véleménnyel, hogy a szlovákiai és a többi utódállambeli magyar nyelvváltozatok nyelvi különfejlődése *kedvezőtlen folyamat*, mert elősegíti a kisebbségeknek az anyanemzet testéről való leszakadását, s ezzel az asszimilációs nyomásokkal szemben védtelenebbé válását, végső soron e kisebbségeknek a többségi nemzetekbe való teljes beolvadását (Lanstyák 1992c:44).

Sajnos a totalitárius rendszerben ezt a gondolatot nem volt tanácsos hangoztatni, hiszen az ilyen nézetet megfogalmazókra könnyen ráüthették volna a nacionalizmus, az irredentizmus és az antimarxista hozzáállás bélyegét. Éppen ezért a kutatók *nyelvi érvekkel* próbálták az egységes magyar nyelv szükségességét bizonyítani. Adott helyzetben nem is lehetett mást tenni. Mivel azonban remélhetőleg most már nincs szükség ilyen „elterelő hadműveletekre”, érdemes volna felülvizsgálni e nyelvi érvek helytállóságát.

2.

Az egyik érv az volt, hogy a magyar nyelvnek „*minden magyar számára érthetőnek kell lennie*” (Jakab 1983:179; vö. még Jakab 1980:37). A szlovákiai magyar nyelvhasználat sajátosságai azért nem kaphatnak polgárjogot a köznyelvben, mert ezeket a Szlovákián kívül élő magyarok nem értik.

2.1.

Ez az érvelés összhangban áll az új nyelvi jelenségek nyelvhelyességi szempontból való értékelésének elfogadott szempontjaival. A nyelvben kifejlődő újításokról Deme László így ír:

„*Mint láttuk, a nemzeti nyelvben – szigorúan leíró szempontból – helyesnek tekinthető az a forma, amelyet a széles értelemben vett nemzeti irodalmi nyelvet (az írott és a beszélt fő formát) beszélők általánosan használnak és értenek. Az ilyen elemek ellen rendszerint nem indítunk hangos támadást, még ha esetleg eredetüket, alkotásmódjukat tekintve valamiképpen törvénytelen szülemények is.*” (1953:42–43.)

Vagyis a közérthetőség – nagyon helyesen – még az ún. „nyelvtiszta-ságnál” is nagyobb súllyal esik a latba annak eldöntésekor, nyerjen-e

bebocsátást egy elem a standard nyelvbe, avagy száműzessen-e onnan. (Lásd még NyKk. II/354; vö. még Haugen 1972:167.) Hasonló szempontok alapján ítéltetnek meg az *idegen szavak* is. A NyKk. szerint például sok esetben nem azért fölösleges, sőt káros az idegen szavak használata, mert beszennyeznék nyelvünket, „*hanem mert megakadályozzák a nyelvet feladatának betöltésében, nem segítenek gondolataink közlésében, az ember és ember közti kapcsolat megeremtésében* (I/928, illetve Lőrincze 1979:98; lásd még Fábrián 1953:69; Lőrincze 1980:20).

Balgaság lenne tagadni annak a követelménynek a jogosságát, hogy az egész magyar nemzetet átfogó nyelvváltozat, a *köznyelv közérthető* legyen. A nyelvnek legfontosabb funkciója a gondolatközlés, ez pedig természetesen akkor a leghatékonyabb, ha az „adó” és a „vevő” által használt kódrendszer a legnagyobb mértékben azonos. A nyelvfejlődésnek is a kölcsönös érthetőségre való törekvés az egyik legfontosabb mozgatórugója. Minden közösségnek az az érdeke, hogy a gondolatközlés minél simább, zökkenőmentesebb legyen.

A probléma abból adódik, hogy az egyes közösségek között átfedések vannak: beszélőközösség a magyar nemzet, de beszélőközösség a szlovákiai magyar nemzetrészt is, sőt Dunaszerdahely vagy Bős lakossága is viszonylag önálló beszélőközösséget alkot. Ám az egyes közösségekben a leghatékonyabb megértést nem feltétlenül ugyanazok az elemek szolgálják. Amikor tavaly Bősön jégkrémet akartam venni egy árustól, számomra nem az volt a fontos, hogy mind a 15 millió magyar megértse, mit akarok venni, hanem az, hogy az a konkrét árus értse meg, s ezért nem *jégkrémet*, hanem *nanukot* kértem tőle. Mert a szlovákiai magyar beszélőközösségben a *nanuk* szó jobban szolgálja a zökkenőmentes kommunikációt, mint a közmagyar *jégkrém*, attól függetlenül, hogy ez nekünk tetszik-e vagy sem.

A mindenkori beszélőnek tehát nem az a fontos, hogy őt elvben mind a 15 millió magyar értse, hanem az, hogy a konkrét beszédhelyzetben a *beszédpartnere* értse meg. Két szlovákiai magyar beszélő között pedig sok esetben akkor zavartalanabb a kommunikáció, ha a helyi anyanyelv-változatot használják, és nem a magyarországi köznyelvet. Ezt a tényt jól szemlélteti egy nyelvtől féltő gyakorló orvos panaszja:

„*Keserű tapasztalataim indokolják, hogy magyar anyanyelvű beosztottjaimmal sokszor szintén ilyen szuahéli-hottentotta nyelven kell beszélnem, ellenkező esetben pontatlan munkát végeznek, illetve a munka időtartama lényegesen megnő. Egészségügyi nővéreink, bocsánat, szesztráink ugyanis fecskendő helyett kizárólag sztriekacsát használnak,*

az infúziós oldatot roztok formájában csöpögtetik, ha lehet, jednorázová ihlával, venóznye és muszkulárnye szűrják a tüt, a fulladozó betegnek kiszliket hoznak. Mivel félek, hogy valóban nem értenék pontosan, mit is rendeltem a betegnek, kénytelen vagyok én is zagyván beszélni velük. [...] A beteg [...] két héten belül tökéletesen elsajátítja a zagyvát. Saját jól felfogott érdekében.” (Somos 1987:97–98.)¹

Ugyanezt a nyelvész, az amerikai norvégok nyelvének, illetve általában a skandináv nyelveknek nagy tekintélyű kutatója, Einar Haugen így fogalmazza meg:

„A bevándorló közösségben tapasztalható nyelkeveredés tanulmányozása során arra a következtetésre jutottunk, hogy a nyelvek összekeverése nem azonos a kommunikációs zűrzavarral. Tűnjön bár ez a nyelv primitívnek és érthetetlennek a kívülálló számára, azok, akik az illető közösség tagjává válnak, hamar rájönnek, hogy kénytelenek az ott megszokott normát követni, ha meg akarják magukat értetni.” (1972:128.)

Hasonlóan vélekedik az egyesült államokbeli South Bendben beszélt magyar nyelvváltozat kutatója, Kontra Miklós is:

„A nyelvek látszólagos konfúziója nem kommunikációs konfúzió: a kétnyelvűek beszéde éppoly hatékony beszéd, mint az egynyelvűeké. Csak a kétnyelvű beszédet kétnyelvű normák irányítják, s ezek eltérnek az egynyelvű normáktól.” (1990b:95.)

2.2.

Ha a szlovákiai magyar változatokba behatolt szlovák jövevény elemek használatának létjogosultságát azért akarnánk kétségbe vonni, mert ezek nem minden magyar számára érthetők, akkor *ugyanilyen alapon a nyelvjárási beszélőktől meg kellene tagadni a tájszavak használatának jogát*, mert azok sem érthetők mindenki számára (vö. Haugen 1972:126). Ilyenkor azonban nyelvművelésünk másképp foglal állást: hangsúlyozza, hogy a nyelvjárás a maga helyén éppoly jól szolgálja a kommunikációt, mint a köznyelv, és ezért használatában nincs semmi kivetnivaló.² Ha ez

¹ Ugyanezt én is megéltem a Csehszlovák Néphadsereg tiszthelyetteseként. Hiába nyomoztam ki szótárak segítségével a szlovák katonai szakkifejezések egy részének magyar megfelelőit; ezeket legfőljebb a szorgalmasan vezetett naplómban használhattam, az életben nem: a magyar anyanyelvű katonák ugyanis ezeket nem értették.

² Lásd például Jakab 1980:31: „A nyelvjárás a falusi ember számára ugyanolyan megfelelő eszköz a társadalmi érintkezésre, mint a műveltebb rétegeknek a köz- és irodalmi nyelv.” Lásd még Jakab 1983:188.

így van, akkor aligha lehet a megértés nehézségeire hivatkozva azt állítani, hogy például a szlovák kölcsönszók használata „*még a szóbeli megnyilatkozás kötetlenebb formáiban sem indokolt*” (Jakab 1983:195), hiszen a szlovákizmusok a maguk helyén (a szlovákiai magyar beszélő-közösségen belül) éppoly jól szolgálgják a kommunikációt, mint a helyi nyelvjárások (és sokszor jobban, mint a magyarországi köznyelv).

A nyelvjárások és a szlovákizmusok közötti ilyen különbségtétel jogossága ellen szól az a tény is, hogy a szlovákiai magyar nyelvjárásokban, sőt ezek folytatásaként nemegyszer az észak-magyarországiakban is *nagy számban élnek olyan nyelvjárási jelenségek, amelyeket egyben szlovákizmusnak is lehet minősíteni*, mivel az egymással érintkező szlovák és magyar nyelvjárások konvergens fejlődésének következtében jöttek létre vagy őrződtek meg.

A szótan síkján ilyenek például a szlovák eredetű tájszavak (például *zavadzál* 'útban van', *kutács* 'pizskavas', *visnye* 'meggy', *burcsák* 'murci').³ A hangtan területéről megemlíthetjük az olyan jelenségeket, mint például több nyelvjárás egykori *e* és *ë* fonémáinak zártabb változatban való egybeesése (*ëmbërek*, *ëngëdek*), a hosszú mássalhangzók hiánya a gömöri nyelvjárások egy részében, a hosszú *á* zártabb megvalósulása a csallóközi, mátyusföldi (és persze palóc) nyelvjárásokban, de akár a palóc nyelvjárások illabiális *a* hangját is ide vehetjük, amely megőrzött régiség ugyan, de megmaradását areális tényezők is elősegíthették. A mondattan területéről is számos példát említhetnénk. Az egyes szórendi jellegzetességektől (*kell várni* : *várni kell*) a vonzatokon keresztül (*irigyl nek*) az egyeztetés kérdéseig vagy a páros testrészek és az azokhoz tartozó ruhadarabok, a gyümölcsfajták és ahhoz hasonlók egyes vagy többes számú használatáig.⁴ Az ilyen nyelvjárási jelenségek fönmaradását nagyban elősegíti az a tény, hogy ezek beleillenek a kontaktusváltozatokba, illetve sokszor részei is azoknak.

Ezek és az ehhez hasonló jelenségek tehát nyelvüvelésünk elvei és gyakorlata szerint *mint nyelvjárási sajátságok* a „maguk helyén” nem üldözendők, *mint idegenszerűségeknek* viszont nincs helyük a szlovákiai magyar nyelvhasználatban, „*még a szóbeli megnyilatkozás kötetlenebb formáiban sem...*” (Jakab 1983:195.)

³ Ezek közül a *visnye* és a *kutács* a *Magyar nyelvjárások atlaszában* is megtalálható (94. *meggy*; 240. *pizskavas*); mindkét tájszó előfordul magyarországi kutatópontokon is, az utóbbi jelentős kiterjedésű területen.

⁴ Ilyenekre már Sulán Béla is fölfigyelt, Horger Antal nyomán, lásd 1963:13.

3.

További problematikus érv az egységes magyar nyelv megőrzésének szükségessége mellett az, hogy a nyelvi különbségek felhalmozódása és nyelvténnyé válása a „nyelvi rendszer megbomlását” eredményezheti (NyKk. I/1291):

„A kétnyelvűség körülményei közt élő külföldi magyarok nyelvhasználatának sajátos vonásai... azt mutatják, hogy a két nyelvi rendszer az állandó érintkezésben könnyen egymásba fonódik, keveredik az egyén tudatában, a nyelvérzék nemegyszer bizonytalanná válik, az egyik nyelv kategóriái hozzáidomulnak a másikhoz, a sajtóságok megritkulnak, s fennáll a veszélye a nyelvi rendszer megbomlásának.”

Nos, a nyelvi rendszer megbomlásának fikcióját a kutatások nemigen támogatják (vö. Haugen 1972:114). Ellenkezőleg: a világ nyelveiből példák sokaságát lehet említeni a legelképesztőbb nyelvi keveredésekre,⁵ anélkül hogy a szakirodalom a rendszer megbomlásáról beszélne. Ha ezek a nyelvek megszűnnének rendszerek lenni, természetesen nyelvek sem lehetnének tovább, mivel minden nyelv rendszer, s lehetetlen volna őket használni és főleg továbbadni a következő nemzedékeknek. Amit nyelv-művelésünk rendszerbomlásnak nevez, az egy rendszer megváltozása, átalakulása más (egyébként csak igen kis mértékben más) rendszerré. Mivel pedig minden nyelv rendszere változik, ez önmagában nem lehet érv az egységes magyar nyelv megőrzésének szükségessége mellett.

4.

A nyelvi rendszer megbomlása a NyKk. szerint azért veszélyes, mert az ilyen nyelvváltozat a megértést – érdekes módon – nem gátolja ugyan, viszont veszélyezteteti *„a fogalomrendszer kialakítását, a dolgok logikájába való behatolást, az alkotó gondolkodást”* (I/1291). Deme László szerint, ha egy

---

⁵ Gondoljunk csak a pidzsin nyelvekre vagy az olyan fokú nyelvkeveredésre, mint amelyet például – egyebek közt – az aleut nyelv egyik változatában találunk, amelynek igeragozási rendszere orosz eredetű, névszóragozási rendszere viszont megőrződött az oroszokkal való érintkezés előtti időkből. Tehát aleut igékhez orosz igeragok járulnak (Romaine 1989:68). Azonban kétségtelen, hogy ez a nyelvváltozat is rendszerszerű, nem lehet „megbomlott rendszernek” tekinteni, különben a gyermekek aligha volnának képesek ezt a nyelvet elsajátítani.

nyelv mondatalkotási rendszere „megbomlik”, akkor „a gondolkodás maga válik az egyénben szervetlenné, bomlottá, felemássá” (1970:57).

Tudjuk, hogy a hiányos nyelvelsajátítás, a nem domináns nyelven való tanulás, a kétszeres félnyelvűség állapota stb. valóban hátráltatja például a diákok értelmi fejlődését; ezt a kutatások már sokszor igazolták. Mindez azonban nem áll a már kialakult kétnyelvű nyelvváltozatokra, illetve az ún. „keverék nyelvekre”. Ha ez így volna, az nemcsak azt jelentené, hogy például a kreol anyanyelvű gyermekek alkotó gondolkodása, a dolgok logikájába való behatolásuknak képessége veszélyben volna, hanem azt is, hogy az élő nyelvek többsége ugyanilyen nehézségeket okozhatna beszélőinek, hiszen ezeknek számos eleme, sőt részrendszere a beszélők egy részének kontaktusváltozatából terjedt el. Gondoljunk csak arra, milyen mélyreható változásokat eredményezett például az angol nyelv rendszerében a normann hódítás következtében kialakult angolszász–normann kétnyelvűség. Mégsem tudunk róla, hogy a fejlődés bármely szakaszában az angol emberek gondolkodása kárt szenvedett volna.

Deme László szerint a szóátvételek egyik veszélye az, hogy családtalan alapszókat visznek be a nyelvbe, ezek pedig „*a felhalmozódásnak egy bizonyos fokán a fogalomrendszer helyett merő nomenklatúrát teremtenek – nyelvben és agyban egyaránt –, felbontják a nyelvben és a gondolkodásban a fogalomalkotás szisztémáját, elfedik a dolgok egymás közötti összefüggéseit, azaz metafizikus, izoláló irányba terelik a gondolkodást. A világot nem dolgok rendszereként, csak halmazuként rögzítik és vésik az agyba.*” (1970:56.)

Nem tudni, milyen kutatásokon alapulnak az ilyen megállapítások (a munka idézett helyén nem találunk hivatkozást). E félelmetes következmények létrejöttét egyfelől az teszi valószínűtlenné, hogy még az *intenzív szókölcsönzések is a szókincsnek csupán egy viszonylag csekély hányadát érintik* (vö. Kontra 1990b:94–97; Bartha 1991:49–50), másrészt pedig sehol nem lehet olvasni arról, hogy a magyarnál sokkal kevésbé áttetsző szókincsű nyelvek beszélőinek gondolkodását valaha is ilyen veszélyek fenyegették volna vagy fenyegetnék (például az angolét).

5.

További érv az egységes magyar nyelv megőrzése mellett, hogy „*a nemzetiség önmagában és önállóan nem képes olyan szintű irodalmi és köznyelvet kialakítani magának, amely a legmagasabb műveltségfor-*

mának adekvát hordozója lehetne, s ezért a maga társadalmi egészében megreked a szellemi-nyelvi fejlődésnek egy alacsonyabb fokán” (Deme 1970:75). Nem arról van most szó, mennyire jogos az a feltételezés, hogy egy hatszázézes, viszonylag fejlett kultúrával és hagyományokkal rendelkező népcsoport képtelen volna egy saját standard kialakítására, amikor ezt megteszik egyebek között Szibéria maroknyi – és némileg talán elmaradottabb – népcsoportjai.⁶ Hanem arról, hogy itt nem a semmiből, nem is a nyelvjárásokból kellene valamit létrehozni, hanem csak némileg módosítani azt, ami már spontán módon nagyrészt kialakult. Persze abban az esetben, ha a standardizálást szükségesnek ítélnénk. Jómagam ezt nem tartom célravezetőnek. De nem nyelvi okok miatt, hanem azért, mert nemzeti és politikai szempontból ez kedvezőtlen fejlődést eredményezhetne.

6.

Az előzőek alapján bizvást leszögezhetjük: *az egységes magyar standard megőrzése alapvető érdeke ugyan az egyetemes magyarságnak, ám ennek szükségességét „csak” nyelven kívüli tényekkel lehet hitelesen alátámasztani.*

7.

Az a tény, hogy a magyar nyelv egységességének megőrzésére való törekvés nyelvi érvekkel nem védhető, egyben azt is jelzi, hogy e téren a nyelvművelésnek nem könnyű sikereket elérnie. Tudjuk, hogy a két-nyelvű anyanyelvvaltozatok léte nyelvileg (nyelvlélektanilag) törvényszerű, de társadalmi (nyelvszociológiai) szempontból is indokolt: *a nyelv és a társadalom szoros kapcsolatából következik, hogy az eltérő körülmények között élő közösségek eltérő nyelvvaltozatokat alakítanak ki, legyen szó akár földrajzi, akár társadalmi alapon elkülönülő beszéd-*

---

⁶ Gondoljunk arra, hogy a világnak (Décsy Gyula számításai szerint) mintegy 2800 nyelvéből csupán 220-nak van hatszázézesnél több beszélője (Décsy 1990:7,26). Tehát ha a szlovákiai magyarok nyelve önálló nyelv volna, ez volna a világ 220. legnagyobb nyelve. Számos, ennél jóval kisebb nyelv is rendelkezik saját standard nyelvvaltozattal.

közösségekről. Éppen ezért a nyelvi különfejlődés lefékezése (visszaforchtásáról nem is beszélve) véleményem szerint *a hagyományos nyelv-művelés eszközeivel, illetve a hagyományos szemléleti keretben nem vezethet sikerre. Ezt bizonyítják nyelv-művelésünk közel fél évszázados történetének eredményei is.*

Amint Jakab István is megállapítja, a sajtó nyelvéből sikerült a leg-feltűnőbb szlovakizmusokat száműzni, *az élőbeszéd azonban nem változott meg,* még a pedagógusoké sem (1989:143). „Az eredmények egyelőre úgyszólván a sajtó nyelvére korlátozódnak, az általános nyelvhasználatban még meg kell küzdeni értük.” (1983:246.) Mindez éppúgy érvényes a közélet szavaira, mint, mondjuk, a szaknyelvekre. Nyelv-művelőink az egyes szaknyelvek művelőivel karöltve képesek arra, hogy fölkutassák vagy megalkossák a szlovák műszavak magyar megfelelőit. Tevékenységük eredménye mégis bizonytalan: *nem biztos, hogy ezek elterjednek, legalábbis az élőbeszédben nem* (1989:149).

Hasonlóképpen látja az eredményeket és nehézségeket Mayer Judit is. Ezt írja: „Sok, régebben nagyon gyakori káros nyelvi jelenséget sikerült visszaszorítanunk, legalább annyira, hogy az írott szövegekben ma már csak elvétve fordulnak elő.” (1989:155.) Tehát Mayer Judit is úgy látja, hogy eredményt elsősorban az írott nyelvben, tehát a *nem spontán* nyelvhasználatban sikerült elérni. Amikor van idő nyelvi megformálásra, akkor még csak-csak képesek vagyunk alkalmazkodni a standard nyelv-változat normáihoz, amikor viszont erre nincs lehetőség, és spontánul beszélünk, akkor előjönnek a régi beidegződéseink, vagyis anyanyelvünk, a szlovákiai magyar kontaktusváltozat.⁷

Erre a fölismerésre alapozva újszerűen kellene megközelíteni a szlovákiai magyar nyelv-művelés alapkérdéseit is.

8.

Véleményem szerint a standard magyar nyelv egysége csak akkor örízhető meg, ha *nem tesszük azt általánosan kötelezővé, illetve elvártá mindenki számára, beszédhelyzetre való tekintet nélkül.* Tehát ha „törvényesítjük” a kétnyelvű anyanyelv-változatot mint a köznapi érintkezés

---

⁷ „Az újságok könnyebben váltják fel egyik szót a másikkal, mint maguk a beszélők, akiket köt a több évtizedes megszokás.” (Jakab 1983:246.)

adekvát (legadekvátabb) eszközt, szakítunk a standardtól való eltéréseknek hibaként való megbélyegzésével, elismerjük, hogy a szlovákiai magyarok zöme számára a kontaktusváltozat az érintkezés leggyakoribb, legtermészetesebb és legmegfelelőbb eszköze. Ne felejtjük el, nekünk ez az anyanyelvünk!

„*Anyanyelv az, amelyen nem keressük a szavakat, hanem reflexszerűen kimondjuk őket; amelyen a szó közvetítés nélkül kapcsolódik a valóság tényeihez*” – mondja Deme László (1970:53). Nos, ha ez így van, akkor a szlovákiai magyarok anyanyelve bizony a kétnyelvű anyanyelv-változat. Ha pedig e helyett a beszélt nyelvben egy számunkra idegen, vagyis magyarországi nyelvhasználatot erőltetünk, akkor ezzel tulajdonképpen *megfosztjuk kisebbségünket anyanyelvétől*: a standard magyarnak a kétnyelvű anyanyelv-változatban meg nem lévő szavait ugyanis bizony „keresni kell”, nálunk az emberek zöme nem mondja csak úgy „reflexszerűen”, s ráadásul az ilyen standard magyar szavak nem a valóság tényeihez kapcsolódnak közvetlenül, hanem a kontaktusváltozat megfelelő szavaihoz!⁸

A központi standard nyelv-változat valójában Magyarországon is egyfajta *eszménynek, mércének* tekinthető csupán, amelytől még a legválasztékosabb nyelvhasználat is eltérhet ilyen vagy olyan irányban. *Mint ilyennel, a szlovákiai magyar beszélőközösség a jövőben is a legteljesebb mértékben azonosulhat vele.* Csupán arra van szükség, hogy élesebben körülhatároljuk a nyelvhasználatnak azokat a színtereit, amelyeken a standard használatát kötelezőnek, elvárhatónak vagy ajánlottnak tartjuk. Kiindulhatunk akár Benkő Loránd egyik újabb munkájának – egyébként semmi meglepőt nem tartalmazó – megközelítéséből is:

„*Az azonos nyelvet beszélő társadalmakban ma már a nyelvi sztenderd az a hivatalos használati változat, amely közszíntéren – élőszóban és írásban egyaránt – az érintkezés általános formája: ezt tanítják az iskolában, ez az alapja – a stíluseszközüil felhasznált más nyelvi formák kivételével – a szépirodalmi nyelvhasználatnak, ez a tudomány, a publicisztika stb. nyelve, ezen folyik a tömegtájékoztató, ezzel élnek a közigazgatásban, kereskedelemben stb. A nyelvi sztenderdek ez a nagy,*

---

⁸ Természetesen sem a nyelvjárás-köznyelv, sem a kétnyelvű anyanyelv-változat-köznyelv viszonylatban *nem* beszélhetünk „anyanyelvfosztásról” abban az esetben, amikor a standardhoz való igazodás spontán módon, a magasabb műveltség megszerzésének folyamatával párhuzamosan történik.

átfogó társadalmi szerepe természetesen nem jelenti azt, hogy a többi használati forma, a nyelvjárásoktól a kiegyenlítettebb regionális változatokon át a szaknyelvekig bárhol is kiszorult volna a nyelvi érintkezésből, sőt egyes változatok (szakzsargonok, argó stb.) akár erősödő tendenciát is képviselhetnek. Igen gyakran csak a közlési helyzet (szituáció) határozza meg, hogy mikor melyik kerül előtérbe, a belső kétnyelvűség (diglosszia) korábban már tárgyalt kereteiben. Ez a tény azonban nem kisebbiti a szenderdeknek minden nyelv történetében hosszabb-rövidebb időn át betöltött hivatását.” (1988a:251.)

A fentieknek megfelelően a szlovákiai magyar beszédközösség tagjai számára a központi standard nyelvváltozat kell hogy legyen a közéleti érintkezés legfőbb eszköze: *az oktatás, a szépirodalom, a tudomány, a vallás, a szakmák, a tömegtájékoztatás, a hivatalos érintkezés nyelve.* Kívánatos, hogy ezen szóaljanak föl a *nagyobb nyilvánosság előtt* a művelt szlovákiai magyarok. Arra kell törekedni, hogy minden beszélő legalább annyit megismerjen a központi standardból, amennyire kinek-kinek a saját műveltségi fokán szüksége lehet. A passzív ismeret a legszélesebb körben elvárható, az aktív használat pedig a műveltebb (elsősorban diplomás) beszélőktől formálisabb beszédhelyzetekben, illetve a magyarországiakkal és más utódállamokbeliekkel való mindennapi társalgásban is.

A Benkő által megfogalmazottakat csak annyiban kell sajátos kisebbségi viszonyainkhoz igazítanunk, hogy a standard nyelvváltozat normájának szigorú érvényesülését elsősorban az *írott nyelvhasználatban* várjuk el; a beszélt nyelvváltozatok – a beszélt köznyelv „lazább” formájának megfelelően – alighanem minden nyelvművelői igyekezet elenére is többé-kevésbé közeledni fognak a mindennapok kétnyelvű anyanyelvváltozatához (vö. Kálmán 1988:503).

Ezt az eljárást már maga az a tény is természetessé teszi, hogy a standard nyelvváltozat e két megjelenési formájának – az írottak és a beszéltnek – nem teljesen azonos a normarendszere: gondoljunk csak egy olyan nyilvánvaló eltérésre, mint a beszélt nyelvbéli zárt *ë*-zés normatív volta, szemben írásbeli jelöletlenségével, azaz normánkíüvüliségével; vagy a mondatszerkesztés terén tapasztalt, sokszor egészen mélyreható különbségekre. Josef Vachek, a prágai iskola jeles képviselője egyenesen két eltérő normáról beszél (1981:282, 283); az előzőek alapján beláthatjuk: nem egészen ok nélkül.

A *szaknyelvek* természetesen szintén csak a standard magyar nyelvváltozatban használhatók, e területen nem képzelhető el semmiféle komp-

romisszum, nem engedhető meg a legkisebb különfejlődés sem, mert itt az eltérések szentesítése nagyon kellemetlen gyakorlati következményekkel járna. A kontaktusváltozatok esetleges szakszavai csak olyan viszonyban lehetnek a standarddal, mint, mondjuk, *a malter a habarcs-csal*.

A nyelvművelés csakis a standard nyelvváltozat alakítását tűzheti ki magának célul: vagyis csak olyan beszédhelyzetekben elhangzott szövegeket van joga bírálni, amelyekben a standard nyelvváltozat használata a helyénvaló. Ezen belül pedig kiemelt jelentőségük van az írott nyelvváltozatoknak (Haugen 1972:163): ezek azok, amelyeknek befolyásolásában – amint fentebb említettük – eddigi nyelvművelésünk is a legnagyobb sikereket érte el.

Ami azonban a fenti szférákon kívül esik – tehát a magánérinkezés széles tartományai, az értelmiségiék közötti – nem nyilvánosság előtt zajló – beszélgetéseket is beleértve, *az közvetlenül nem tartozhat a nyelvművelés illetékességi körébe*. A nyelvművelésnek minden alkalommal hangsúlyoznia kell, hogy nem e területek nyelvhasználatát bírálja, hanem csakis azokét a területekét, amelyeken a központi standard érvényesülése általános elvárás. Elvben eddig is ezt a nézetet vallotta nyelvművelésünk, a gyakorlat mégis az volt, hogy a bírált jelenségeket *mindenfajta* nyelvhasználatban helytelenítette. Ezt bizonyítják az olyan megjegyzések, amelyek a helytelenített kifejezés egyik-másik forrására utalnak: például „a villamosban hallottam” (arról már nem is beszélve, hogy sem a kassai, sem a pozsonyi villamoson nemigen lehetett szó valamiféle nyilvános magyar nyelvű megszólalásról).

Nyelvművelésünknek e tekintetben szinte mottója lehetne Kálmán Béla alábbi intése:

„A nyilvánosságnak szóló beszéd, előadás közügy, azt bírálhatja és szabályozhatja a nyelvművelés – ha nem vaskalapos. A magánbeszélgetés azonban magánügy.” (1988:504.)

9.

Ugyanakkor mindebből nem következik, hogy egyáltalán semmit sem kellene tennünk annak érdekében, hogy a kontaktusváltozatok minél kisebb mértékben távolodjanak el a központi standardtól. Természetesen, amennyire csak lehet, erre kell törekednünk, de nem úgy, ahogy ezt eddig

tettük, a szlovákiai magyar nyelvváltozatokban élő elemek, jelenségek helytelennek, rossznak, kerülendőnek minősítésével, a kétnyelvű anyanyelvű nyelvváltozatok létének tagadásával vagy jelentőségük, szerepük bagatellizálásával.

9.1.

Az egyik teendő annak átgondolása lenne, hogy a szlovákiai magyarok számára a *kétnyelvűségnek milyen típusát tartjuk kívánatosnak*. Sajnos az eddigi nyelvművelés a kétnyelvűség fogalmát differenciálatlanul kezelte (lásd pl. NyKk. II/1288, 1291). Pedig a két nyelv kölcsönhatásának mértéke nagyban függ a kétnyelvűség típusától. Úgy gondolom, teljes mértékben elfogadhatjuk Göncz Lajos véleményét, aki az anyanyelv szempontjából az olyan típust tartja legmegfelelőbbnek, amelyet az *anyanyelv dominanciája* és az ún. *koordináltság* jellemez (Göncz 1985:79; lásd még Lanstyák 1990:454–455; 1991a:27; 1992c:981–982). Koordinált kétnyelvűség köztudomásúan olyankor alakul ki leginkább, amikor a két nyelv az elsajátítás folyamatában nem vagy csak kevésbé keveredik egymással.

A szlovákiai magyarok számára azonban a kívánatos kétnyelvűségi típusról nem lehet a konkrét társadalmi-politikai-gazdasági-földrajzi viszonyoktól elvonatkoztatva beszélni. Ha a szlovákiai magyar nemzetrészt olyan körülmények között élhetne, amelyek történelmi hagyományai, lélekszáma és településszerkezete alapján vitathatatlanul megilletnék, tehát *úgy, hogy az általa lakott területeken a magyar nyelv a szlovákkal egyenrangú hivatalos nyelv lenne*, akkor a magyarok által lakottnak tekintett területek nagy részén a szlovákiai magyar társadalom zöme megmaradhatna erősen magyar domináns kétnyelvűnek (vö. Lanstyák 1991a:27; 1992c:983). Csupán egy szűk értelmiségi réteg számára volna szükséges a szlovák nyelv magas szintű ismerete. Mivel a művelt értelmiségiek számára a több nyelv ismerete magától értetődő igény, ezek esetében a szlovák nyelv magas szintű elsajátítása nem jelenthetne különösebb gondot, s mivel ettől a rétegtől joggal várható el a választékos nyelvhasználatra való törekvés, a nyelvűvelés e réteg nyelvhasználatát tudná leginkább befolyásolni (vö. Lanstyák 1992c:983; lásd még Lanstyák 1990:453–454). A legnagyobb veszélyben ilyen, viszonylag ideális körülmények között is *a peremterületek kevésbé művelt magyarsága* volna: ezek számára a nagyon alapos anyanyelvi és egyben teljes körű anyanyelvi oktatás lehetőségének kivívása, illetve megtartása a legfontosabb. A kérdés részletezésére nincs mód, csupán a lényeg megfogal-

mazására: *a magyar nyelv hosszú távú fennmaradása csak akkor képzelhető el, ha a szlovákiai magyar társadalom nagy része számára a szlovák csupán egyfajta összekötő segédnyelv marad, de használata elvben semmilyen, gyakorlatilag pedig minél kevesebb beszédhelyzetben lesz egzsztenciális kényszer,*⁹ Persze az ehhez szükséges körülmények megteremtése (önigazgatás, hivatali kétnyelvűség stb.) nem a nyelv művelők feladata, de kell, hogy véleményük legyen róla, s ezt a megfelelő helyeken hangoztassák is.¹⁰

9.2.

A szó valódi értelmében vett *nyelvi ismeretterjesztés* a standard magyar nyelvváltozat szépségeinek bemutatása, a benne megjelenő új jelenségeknek a szlovákiai magyar nagyközönséggel való megismertetése stb. Segítheti a magyarországi köznyelv elemeinek a szlovákiai kétnyelvű anyanyelvváltozatba való behatolását, illetve megerősödését. Ennek azonban mintegy *önkéntelenül* kell történni, a kétnyelvű anyanyelvváltozat alacsonyabbrendűségének hangoztatása nélkül.

Nagyon meg kellene szívelelnünk azt, amit a kétnyelvűség és nyelvi tervezés világhírű kutatója, Einar Haugen mond a nyelvi tervezés „célpontjáról”: komoly intésként kellene értelmeznünk ezt a tényszerűen, kijelentésként megfogalmazott fontos gondolatot:

„A nyelvi tervezés elsődlegesen a nyelvnek a választékos, nem pedig az alacsonyabb szintű stílusrétegeire irányul, amazoknak is főleg írott változataira. A formális stílusnak a bizalmasabbra gyakorolt mindenfajta hatása másodlagos következmény: az elsődleges cél az, hogy a válasz-

---

⁹ A segédnyelv fogalma itt a másodnyelv *funkciójára* utal, amelynek csupán kisegítőnek, „szupplementárisnak” kell lennie a szlovákiai magyarok számára. Érdekes itt utalni a Haugen (1972:334; lásd még 310–311) által megkülönböztetett három kétnyelvűség-típusra: 1. *kisegítő* (*supplementary*): az a helyzet, amikor a másodnyelv csak bizonyos sajátos célokra szolgáló segédnyelvként (*Hilfssprache*) funkcionál; 2. *kiegészítő* (*complementary*): amikor mindkét nyelvnek fontos funkciója van a közösség életében, a két nyelv között határozott funkcionális megoszlás van (kétnyelvű diglosszia); 3. *helyettesítő* (*replacive*): a fontos funkciókat a másodnyelv tölti be, az első nyelv az idősebbekkel való kommunikáció eszköze.

¹⁰ Ezért tartja például a *Csehszlovákiai Magyarok Anyanyelvi Társasága* annyira fontosnak, hogy nyelvi érdekvédelmi tevékenységet is folytasson, csak éppen eddig nem sikerült olyan szakembert találnia, aki képes volna az erre specializálódott szakcsoport vezetésére.

tékos stílust befolyásoljuk az írásbeli kifejezőmódban történő változások révén. Ez a kerete és háttere minden nyelvi tervezésnek.” (1972:165–166.)

Az írott nyelvváltozatoknak a beszéltekre gyakorolt hatásával kapcsolatban érdemes utalnunk Deme Lászlónak az 1965. évi egri kiejtési konferencián elhangzott vitaindító előadására, amelyben azon túl, hogy tanulságos példákkal illusztrálta az írás szerepét a hangváltozások alakulásában (1967:37), kifejtette, hogy az ún. *igényes beszélt nyelv* szóválasztásában és mondatszerkesztésében is „jóval közelebb áll az újsághírekhez, brosúrákhoz, könnyebb szövegű tanulmányokhoz, mint a családi tanácskozásokhoz vagy szerelmi vallomásokhoz” (39). Deme szerint ez a nyelvhasználati réteg elsősorban nem is a familiáris beszélt nyelvhez kapcsolódik, annak magasabb igényességi szintű változataként, hanem egy írott nyelvváltozathoz, a közlő prózához, annak beszélt formájaként (uo.). Ha ez így van, akkor megvan rá a remény, hogy *a standard magyar írott nyelv a szlovákiai magyar nyelvváltozatokban is a magyar köznyelv irányába fogja terelni a beszélt nyelvváltozatokat, meggátolva legalábbis a túlságos eltávolodást.*

Az emberek most is országszerte igyekeznek nyelvhasználatukban – legalábbis formális beszédhelyzetekben – a központi standardhoz igazodni. Ezt minden nyelvjárásgyűjtő tanúsíthatja, de erre mutatnak Szabómihály Gizellával végzett kutatásaink eredményei is (Lanstyák 1992a:45). Ez a már meglévő ösztönös törekvés a „kedvcsináló” nyelv-művelés hatására még fölerősödhet.¹¹ Ezenkívül fontos szerepe lehet a mindennapi nyelvhasználat alakulásában a szépirodalomnak is. A legtöbb természetesen az anyanyelv és az irodalom oktatásának tartalmától és színvonalától függ.

---

¹¹ „Kedvcsináló” nyelv-művelésen az olyan nyelv-művelést kell érteni, amely pozitív példák felmutatásával, nyelvi ismeretterjesztéssel akar hatni a beszélőknél legalábbis bizonyos rétegeire, valahogy úgy, ahogy azt az ún. „pozitív nyelv-művelés” elveinek megfogalmazói gondolták (de nem kellően valósították meg). Véget kell vetni az „elbátor-talanító” nyelv-művelésnek, amely a beszéd negatív oldalát hangsúlyozza: *beszélni nehéz, beszéd közben vétkезünk és kétségek között hanyóдunk, nyelvi hibáinkról szinte naplót vezetnénk, annyi van belőlük.*

10.

Azonban még ilyen körülmények között sem számíthatunk arra, hogy a Szlovákiában beszélt standard nyelvváltozat teljesen azonos lesz a magyarországgival.

Egyfelől – mint már utaltunk rá – a beszélt nyelvváltozatok óhatatlanul több regionális elemet (nyelvjárásiasságot, szlovakizmust) és vulgarizmust fognak tartalmazni, mint amennyi az írott beszédben elfogadható. Természetesen jelentős különbségek lesznek a beszélők műveltségétől, a beszédhelyzettől és más körülményektől függően is. Ennek a ténynek pozitív oldala is van; ezt emeli ki Kálmán Béla, amikor a következőket írja:

„Az írásban valóban anarchiára vezetne az egységes helyesírás megszüntetése, a beszédben azonban a tökéletes egység szerencsére úgysem valósítható meg. Ha mindenki az újságok, a rádió és a televízió nyelvén beszélne, tökéletesen egyformán, ez bizony sivár élmény volna.” (1988:504.)

Ezt Kálmán – az adott kontextusban – elsősorban a beszéd hangzó oldalára, a kiejtésre érti, de a bizonyos fokú változatosság a nyelv minden részrendszerében kívánatos:

„A nyelvi norma helyes, rugalmas felfogása elsősorban a közlésmód változatosságának elsőrendű terepén, a szókincsben, frazeológiában, valamint a mondat szerkesztésben – ezek variációinak befogadására jobban alkalmas természetével – biztosíthatja is a leszűkülés, elmeredezés veszélyének elkerülését, nem is szólva a stílus területéről, ahol a közlő nyelvi egyénisége, variálókészsége szabadon megnyilvánulhat, hiszen közmagyar stílusnormáról beszélni nyilvánvalóan fából vaskarika volna. De az erősebben formai kötöttségű normaelemekben, a helyesírás, a kiejtés, a morfológia terén is óvakodni kell a túlszabályozástól és főként ennek akár iskolai, akár egyéb szintű szigorú betartásától. A túlszabályozás mértéke különben is mindig arányban szokott állni be nem tartásának mennyiségével.” (Benkő 1988b:27; vö. még Juhász 1986:72.)

S ez már nemcsak a standard nyelv beszélt megjelenési formájára érvényes, hanem az írottra is. Nézzük most meg kissé részletesebben, a nyelvnek mely részrendszereiben milyen eltérések „köznyelviességgel” kell számolnunk a jövőben (is)!

10.1.

Elsősorban a hangtan az, ahol nyugodtan megengedhetők bizonyos regionális ejtészváltozatok. Tolcsvai Nagy Gáborral (1991a:172) teljes

mértékben egyetértve én is föltehetem a költői kérdést: miért ne lehetne ugyanazt a választékos magyar köznyelvet palócos illabiális *ā*-val, dunántúlian nagyon nyílt *e*-vel vagy, mondjuk, keleties záródó kettőshangzókkal ejteni? G. Varga Györgyi már 1968-ban úgy vélte: „*Szegeden, Debrecenben és az ország más nagyobb városaiban is köznyelven beszélnek a művelt emberek, noha kiejtésük számos vonatkozásban némileg eltérhet egymásétól és a budapestiekétől.*” (1968:10.)

A kiejtésbeli eltérések, illetve azoknak egy része tehát nyilvánvalóan nem veszélyeztetni nyelvünk egységét, és éppen ezért a választékos nyelvhasználatból sem szükséges valamennyit kiirtani. Fontos a kérdés differenciált megközelítése. Ennek szükségességére Lőrincze Lajos is kitért az egri kiejtési konferencián a tájnyelvi ejtés és a standard norma viszonyával foglalkozó előadásában. Egyfelől a hangtani eltérések „szalonképességének” megítélése jelenségenként, illetve jelenségtípusonként változik: például a fonematikus eltérések (mondjuk az *í*-ző vagy *l*-ező szóalakok) általában kevésbé fogadhatók el, mint a fonetikusak (például a főntebb említett illabiális *ā*-zás, nagyon nyílt *e*-zés vagy diftongizálás). Másfelől pedig természetesen a beszélők különböző műveltségi és más rétegeivel szemben sem lehetnek azonosak az elvárások (Lőrincze 1967:68–69).

Közismert, hogy a választékos angol köznyelvet az utcaseprőtől az egyetemi tanárig bárki ejtethi saját regionális akcentusával anélkül, hogy beszéde ezzel provinciálisnak vagy az angol nyelv egységét veszélyeztetőnek minősülne.¹²

„*Azért beszélnek velünk (idegenekkel) egy számukra ünnepélyesebb, közéletibb nyelvi változatban, mert tudják, hogy mi rendszerint csak azt értjük – ha értjük. Egymás közt viszont rendszerint – ha azonos vidékről valók – nem az irodalmihoz közel álló köznyelvet beszéljük, hanem annak nyelvjárási, regionális változatát vagy magát a nyelvjárást. Svájciak vagy osztrákok egymás közt – még előadásban is – a svájci németnek vagy osztráknak köznyelvi változatát használják, és csak a külföldivel igye-*

---

¹² „A művelt és különösen a befolyásos pozíciókban lévő emberek körében közmegegyezés van abban a kérdésben, mi számít standard angolnak, és mi nem. [...] Ám ez az egyetértés nem vonatkozik a kiejtésre. Az angol nyelvnek nincs általánosan elfogadott standard kiejtémódja, és – legalábbis elméletben – a standard angolt bármilyen táj- vagy csoportnyelvi akcentussal lehet beszélni.” (Trudgill 1974a:18–29.) Sőt még az angol standard *szókincsében és nyelvtani rendszerében* is vannak elfogadott regionális különbségek, elsősorban a skót, illetve amerikai angol vonatkozásában (uo. 18).

keznek valamilyen »Bühnendeutsch« nyelvet beszélni, akárcsak az olaszok a toszkánai olaszt, az angolok és amerikaiak pedig az oxfordi angolt. A teljes kiejtési egységre erőszakosan törekedni egy olyan provinciális vonás, amelyet a világnyelvek nem engedhetnek meg maguknak.” (Kálmán 1988:504.)

10.2.

Bizonyos szókincsbeli regionalizmusok törvényszerűen előfordulnak a Szlovákiában használt standard magyarban is: ha más nem, hát az olyan fogalmakat jelölő szavak és kifejezések, amelyeknek Magyarországon egyáltalán nincs vagy nincs pontos megfelelőjük.

Már Deme László megállapította, hogy *a különfejlődés folytán létrejövő új nyelvi elemek nem mind nélkülözhetők.* „Hiszen egyiküknek-másikuknak az a kényszer a létrehozója, hogy egyes fogalmaink tartalmukban vagy terjedelmükben eltérnek egymástól... S az természetes, hogy minden nemzetiség nyelvének azt a fogalomvilágot kell tükröznie, amelyikben benne él.” (1970:107.)

Szabómihály Gizella is hasonló gondolatot pendít meg egyik tanulmányában: az olyan tükörfordításokról, mint például az *anyasági szabadság* 'gyermekgondozási szabadság', azt írja, hogy ezek „*a szlovákiai magyar köznyelv jellemző elemei; bármennyire hadakozunk is ellenük, látnunk kell: ahogy a németnek, az angolnak is kialakultak a különböző országokban beszélt változatai, úgy bizonyos szavak, kifejezések esetében használatbeli és jelentésbeli eltérések jellemzik a Magyarországon, illetve Szlovákiában (Jugoszláviában, Romániában, a Kárpátalján stb.) beszélt magyar köznyelvet.*” (1989:283.)

Pete István az egyetemes magyar nyelv perspektívájából szemlélve a magyar nyelv egyes, általa „államinak” nevezett változatait, megállapítja, hogy „*a gazdasági viszonyok, a politikai nézetek és a korszerű intézmények nagyfokú azonossága ellenére a szókincs területén található a legnagyobb mérvű eltérés a magyar nyelv magyarországi, kárpát-ukrajnai, romániai, szlovákiai és jugoszláviai változatai között*” (1988:782). Hogy ezt természetes jelenségnek tekinti, arra egyebek közt az a tény is utal, hogy kívánatosnak tartja: „*A jövőben szótáraink készítői is fokozottabban vegyék figyelembe a magyar nyelv állami változatainak eltérő jelenségeit.*”

Magam is úgy vélem, hogy a kisebbségek nyelvi önbizalmát erősítené, ha például az *Értelmező kéziszótár* most készített újabb kiadásába belekerülnének legalább a legfontosabbak azok közül a szókincsbeli regionalizmusok

közül, amelyek az egyes utódállamokbeli magyar nyelvváltozatokban közhasználatúak (amelyek részei a regionális standardnak), természetesen megfelelő jelöléssel ellátva (de persze nem megcsillagozva! a csillagot amúgy is jó volna száműzni a szótárból). A jelölés e szavak „állampolgárságára” utalna, akárcsak például az angol szótárak hasonló jelölései.

Ez az eljárás a magyar nyelv egységét épügy nem veszélyeztetné, mint ahogy nem veszélyeztetik a standard magyar nyelvváltozat viszonylagos egységét az értelmező szótárba bekerült népnyelvi és tájszavak sem. (És ahogy az angol nyelv egységét sem veszélyeztetik például az angol–magyar nagyszótárba bevett *skóciai, indiai, amerikai, ausztráliai és dél-afrikai* regionalizmusok.¹³)

Ez az eljárás, amellet, hogy erősítené a kisebbségek nyelvi önbizalmát s azt a tudatot, hogy magyarként egyenrangúak a magyarországiakkal, a magyarországiak számára is természetessé tenné az ilyen eltérések meglétét, és talán idővel csökkenne azok száma, akik az utódállamokbeli magyarokat letótozzák vagy leoláhozzák, egyebek között szlovákos vagy romános stb. beszédmódjuk miatt.

10.3.

A hangtani és szókinccstani eltéréseken kívül nemigen lesznek kiküszöbölhetők bizonyos mondattani eltérések sem. E kérdés részletes kifejtésére itt nincs lehetőség: csak jelzésszerűen utalok Szabómihály Gizellával végzett kutatásainkra, amelyek számos mondattani különbséget mutattak ki a magyarországi és szlovákiai gimnazisták nyelvhasználatában, bár ezek nagyrészt *gyakoriságiak* voltak: vagyis ha a beszélő számára kétféle szerkezet állt rendelkezésre, a szlovákiai magyarok nagyobb százalékban választották azt, ami megegyezik a szlovák nyelvben használatos formával.

Például *A hátrányos helyzetű családok gyermekei könnyen ... válnak* mondatba a fölkinált két lehetőség (*bűnözővé : bűnözőkké*) közül a többes számút a következő arányban választották a megkérdezett diákok:

---

¹³ Lásd Országh László: *Angol–magyar nagyszótár* (5., teljesen átdolgozott és bővített kiadás; Akadémiai Kiadó, 1976) első kötetének „Rövidítések” című fejezetében a megfelelő jelöléseket.

Alminta	Magyarország		Magyar tannyelvű		Szlovák tannyelvű	
	Csorna	Tokaj	Somorja	Királyhelmece	Somorja	Királyhelmece
Össz.	80	192	86	97	25	74
T. sz.	37	78	54	54	17	46
%	46,25	40,63	62,79	55,67	68,00	62,16

Vagyis a többes számú válaszok aránya a magyarországi gimnáziumban volt a legalacsonyabb; a szlovákiai alminták magasabb arányát az a tény magyarázza, hogy e kétnyelvű diákok másodnyelvében, a szlovákban a többes számú egyeztetés az általános.

A *Találkoztam Hedviggel, és megkértem ..., hogy vegyen nekem egy kiflit* mondatba a megkérdezett diákok a következő arányban tartották szükségesnek beiktatni az *őt* névmást:

Alminta	Magyarország		Magyar tannyelvű		Szlovák tannyelvű	
	Csorna	Tokaj	Somorja	Királyhelmece	Somorja	Királyhelmece
Össz.	81	192	86	100	25	75
<i>őt</i> -tel	9	27	35	41	18	50
%	11,11	14,06	40,70	41,00	72,00	66,67

Látjuk, hogy a magyarországi diákok jóval alacsonyabb arányban választották a tárgyas ragozás miatt redundáns *őt* névmást; a különbség jelentős, és meglehetősen következetes: az egymástól sok száz kilométerre fekvő somorjai és királyhelmecei gimnázium magyar osztályaiban nyert adatok kísérteties egyezése nem írható teljesen a véletlen rovására! A szlovákiai diákoknál az *őt* névmás jóval nagyobb gyakoriságát nyilvánvalóan az a tény magyarázza, hogy a szlovákban ennek kitétele kötelező.

11.

Hogy miért tartjuk kivihetőnek ezt a megoldást, nagyon egyszerű megindokolni. A beszélt nyelv alapvetően reflexszerű, általában nagymértékben mentes a beszédre való tudatos odafigyeléstől; a beszélő figyelmét nagymértékben a mondanivaló *tartalmi* oldala köti le (vö. Král'-Rýzková 1990:96). Ez másképp nem is képzelhető el. Pszicholingvisztikai képtelenség elvárni a beszélőktől, különösen az alacsonyabb műveltségűektől, hogy

spontán beszédükben a mondanivaló tartalmán és egy sereg nyelven kívüli tényezőn túl még a szóválasztásra és a ragozásra is állandóan odafigyeljenek. *A normális élethelyzetekben általában nem azért beszélünk, hogy anyanyelvünket pallérozzuk vagy akár csak egyszerűen gyakoroljuk, hanem azért, hogy valamilyen tudattartalmat közvetítsünk, és ezzel valamit elérjünk.* Nem várható ezért el, hogy a nyelvi megformáltság olyan tényezőire is odafigyeljünk, amelyek vagy nem befolyásolják mondanánk megértését (*elmúlt a fejfájásom vagy átment rajtam*), vagy inkább megnehezítik (például a szlovákiai magyarok által kevésbé ismert standard magyar szavak használata, mondjuk a *személyi szám* a szlovákiai magyar *születési szám* helyett).

Egészen más a helyzet azonban az írott nyelvvel. Az írott nyelvváltozatok bizonyos *önállóságot* élveznek az élőbeszéddel szemben. Ezt a két nyelvhasználati forma lényeges eltérései indokolják (lásd például Vachek 1981:281; Benkő 1988a:235–243; Král’–Rýzková 1990:96–99; vö. még Havránek 1981:207–208): írás közben nemcsak hogy lehet, hanem *kell is a nyelvre, a megfogalmazásmódra figyelni.*

„A nyelv írásbeli használatában más a közlésbeli szituáció jellege, mint a beszédbeliben. Írásban a közlő és a felvevő vagy felvevők nincsenek közvetlen kapcsolatban egymással... A közvetlen kommunikációs kapcsolat hiánya miatt az írásban közlőnek ezért úgy kell alakítania mondanivalóját, hogy annak tartalma, szövegformálása lehetőleg minél többet tudjon pótolni az élőbeszéd magától adott szituációs velejáróiból... A különleges közlési helyzetnek tehát írásban különleges közlési kellékek a szükségszerű kísérői, amelyek elsősorban a mondanivaló nagyobb értelmi, kontextuális átgondolását követelik meg. Mindezek ugyancsak a nagyobb műgond, a formai és tartalmi szint emelése felé viszik az írott nyelvi szövegeket, amely folyamat szintén beleépül a sztenderdizálódás jellemző jegyeibe.” (Benkő 1988a:238–239.)

Az ilyen közlési helyzet lehetővé, ugyanakkor kívánatosá is teszi, hogy a szöveg a *lehető legszélesebb közönségnek szóljon*, illetve annak számára is érthető legyen: vagyis *az egész magyar beszélőközösség számára*, s ezért belőle a kétnyelvű anyanyelvváltozatnak a mindennapi beszédre jellemző regionalizmusai nagyobbrészt kiküszöbölendők. Úgy, ahogy ügyelni lehet és kell a stilisztikai hibák elkerülésére vagy utólagos kijavítására, ügyelni lehet és kell az ebbe a nyelvváltozatba nem való szlovákiai magyar sajátosságok kiküszöbölésére is.

Ami a spontán beszédben nem vagy nehezen valósítható meg, arra az írás lehetőséget teremt:

„Az írásbeli tevékenységben a közlőnek – már csak a technikai kivitelezhetőség folytán is – jóval több a nyelvi kifejezési (gondolkodási és cselekvési) ideje, mint a sokkal gyorsabban lepergő élőbeszédben. Ennél fogva az írásbeli közlőt a mondanivaló gondos, tudatos alakítására nemcsak a maradandóság tudata, igénye készteti, hanem módja is van arra, hogy szövegét, illetve szövegrészeit, mondatait magasabb fokú tudatosság jegyében, nagyobb műgonddal építse föl, válogassa, stilizálja, sőt javítgassa, akár utólagosan is.” (Benkő 1988a:239.)

Az sem utolsó szempont, hogy írás közben nagyon sokszor lehetőség van különféle segédeszközök – szótárak, nyelvtanok, kézikönyvek – használatára. Továbbá a már megírt szöveg javítható, kiegészíthető, sőt teljesen átírható anélkül, hogy ebből az olvasó bármit is észlelne. Ezzel szemben az élőbeszéd esetében a hallgató a beszélő minden botladozásának fültanújává válik (Král’–Rýzková 1990:98).

Míndezen a tényezők minden átlagos tehetségű és műveltségű ember számára lehetővé teszik, hogy – ha megvan benne az erre való hajlandóság – *írásbeli nyelvhasználatát a lehető legnagyobb mértékben a standard magyar nyelvváltozat normáihoz tudja igazítani ott, ahol ennek szükségét érzi.*

12.

A tömegtájékoztató eszközök, a nagy nyilvánosság, a művelt emberek által való használat a magyar standardnak továbbra is biztosítja a szükséges *tekintélyt*, s eredményezi – amint ezt a nyelvjárások és a köznyelv viszonyában látjuk – a standard elemeinek a kétnyelvű nyelvváltozatba való spontán behatolását. Ez – mint említettük – bizonyos fokig gátolni fogja a két nyelvváltozat egymástól való eltávolodását. Az eltávolodás mértéke elsősorban olyan nyelven kívüli tényezőktől fog függni, mint a hivatali kétnyelvűség megléte és kiterjedése, az iskolahálózat sűrűsége és az oktatási módszerek milyensége, a felsőfokú anyanyelvű oktatás helyzete, a lakosság nemzetiségi összetétele stb., természetesen jelentős területi, társadalmi, műveltségi, korosztályi stb. eltérésekkel.

A két nyelvváltozatnak ennek ellenére fennálló viszonylagos elkülönültsége a magyarországi standardot egy idő után esetleg némileg mesterkéltté teheti. Hogy ez mennyire lesz így, az is nagymértékben függ a nyelven kívüli tényezőktől, elsősorban *az anyaországgal fenntartott kapcsolatok szorosságától.* De még a mesterkéltségnek egy bizonyos

fokát is vállalni kell azért, hogy a magyar nyelv központi változatának (viszonylagos) egységességét megőrizzük.

Ez a fejlődés olyan diglossziás elrendezést eredményezhet, mint amelyet Ferguson klasszikus munkájában (1975) találunk, azzal a különbséggel, hogy itt egy további kód, a szlovák nyelv is szerepet fog kapni. A szlovákiai magyar beszélőközösségben tapasztalható di-, illetve triglossziás jelenségek elemzése azonban olyan kérdések sorozatát veti fel, amelyek szétfészítenék e tanulmány kereteit, s ezért külön munkába kívánkoznak.

Irodalmi Szemle, 1993, 3. 58–69. és 4. 64–74.